

mindössze 2%-án maradt fenn az eredeti bizánci kötés. A szerző tudatában van a hiányosságoknak; átmenetinek és nem teljesnek tartja művét, de ha az eddigi kutatási eredményeit nem publikálta volna, akkor azokat a jövőben nem korigálhatnák. Joggal óv attól, hogy túlértékeljék azokat az adatokat, amelyeket ilyen kevés anyag alapján lehet nyerni, és sürgeti, hogy a kötes-kutatás gondoskodjék arról, hogy könyv-örökségünk utolsó gyöngyszemei közül a továbbiakban egyetlen eredeti kötés se vesszen el. A kötések-ről való tudomás és a megőrzés jobb biztosításának igénye hozta magával azt, hogy néhány európai országban (Olaszország, Franciaország, Anglia, Németország) kötés-leltárakat, leírásokat készítenek; ezek a munkálatok az utóbbi 15–20 évben kezdődtek, és ma is folyamatban vannak.

KASTALY BEATRIX

**Fehér Katalin: Hatvani István és tanítványai.** Bp. 2002. 138 l.

Az Országos Pedagógia Könyvtár „Mesterek és Tanítványok” című, Jáki László szerkesztésében most induló sorozata azon kívül, hogy modern feldolgozásban kívánja megismertetni az olvasókat a kiemelkedő hazai tanárok életével és munkásságával, betekintést nyújt e mesterek működésének talán legjelentősebb eredményeibe: az általuk nevelt tanítványokra gyakorolt hatásra is. A sorozat első kötetében Fehér Katalin Hatvani Istvánnak, a Debreceni Református Kollégium tanárának, a „magyar Faust”-ként emlegetett európai hírű fizikusnak a munkásságáról és a jelentős tanáregyenység hatásáról nyújt gazdagon dokumentált áttekintést.

A tudós-tanár életéről korábban megjelent szakirodalom eredményeit felhasználva, azok tévedéseit és ellentmondásait korigálva, a kötet szép összefoglalását nyújtja a híres magyar polihisztor életének és tevékenységének. A szerző a munka viszonylag rövid terjedelme ellenére elkerüli Hatvani eddigi méltatóinak egyoldalúságait: sokan ugyanis csak valamelyik tudományággal kapcsolatos teljesítményét és érdemeit emelték

ki, pedig Hatvani igazi polihisztorként a filozófiától és a fizikától a kémián át az orvostudományig és a teológiáig alkotott jelentőset emellett, hogy életének negyven évét a katedrán töltötte, ifjak százait oktatva a korszerű természettudományos ismeretkre. Fehér Katalin Hatvanival kapcsolatban teljes pályakép felvázolására törekszik, és ezt sikerrel meg is oldja. Érdemes lenne tudomány- és irodalomtörténetünk sok más kiváló, nagy irodalommal rendelkező alakjáról is hasonló tömör de a korábbi szakirodalmat is figyelembe vevő összefoglalásokat készíteni.

A kötet második felében a tanítványok legkiválóbbjairól olvashatunk. A sok száz ifjú közül akikre Hatvani erőteljesen hatni tudott, a szerző a legjelentősebbekről nyújt áttekintést, kiemelve, hogy mesterük mennyire hatott pályaválasztásukra, gondolkodásmódjukra, erkölcsi elveikre, de nem utolsó sorban tudományos munkásságukra. A Hatvani tanítványok közül is kiemelkedett Weszprémi István, Tessedik Sámuel, Péczeli József, Pálóczi Horváth Ádám, Pethe Ferenc, és a nálunk kevésbé ismert, de az európai szakirodalom által számon tartott Chernák László. Hatvani István, aki gazdag tudományos és pedagógiai eredményeket ért el életében, tanítványai által később is hatni tudott. Ők terjesztették tovább azokat az eszméket és ismereteket, amelyeket tudós professzoruktól ismertek először meg.

Példája erőt és a tanári hivatáshoz szükséges hitet nyújthat a mai pedagógusnemzedéknek.

KÓKAY GYÖRGY

**Gilly, Carlos: Die Manuskripte in der Bibliothek des Johannes Oporinus. Verzeichnis der Manuskripte und Druckvorlagen aus dem Nachlass Oporins anhand des von Theodor Zwinger und Basilius Amerbach erstellten inventariums.** Basel, 2001, Schwabe und Co. AG. Verlag. 217 l. /Schriften der Universitätsbibliothek Basel. Bd. 3./

Nem véletlenül Martin Steinmann, Johannes Oporinus monográfusa, levelezésének kiadója írt előszót Carlos Gilly legújabb könyvéhez. A tudós

kézíratáros, és a korai újkor nonkonformista szellemi áramlatainak kutatója közös szereplésével is jelzi számunkra, hogy igazán új eredményekre az elsődleges források nagy elméleti felkészültséggel való megszólaltatásával juthatunk. Gilly könyve ugyanis ilyen: a kiadott forrás – Johannes Oporinus kézíratainak jegyzéke – tételeinek azonosítása során külön-külön kis tanulmányokat írt a szerző.

A bázeli nyomdászat történetének írói (Bietenholz, Gilly, Steinmann) felhívják a figyelmet arra a jelenségre, hogy a kiemelkedő nyomdászok közül csak nagyon kevesen vannak született bázeliel. Oporinus (1506–1568) igazi bázeli. Aláhúzza a szakirodalom azt is, hogy a bázeli városi tanács okos politikával szabályozta a nagyszámú nyomdász tevékenységét. Ezzel sikerült elkerülni a Német Birodalom – amelytől a város 1501-ben szakadt el – beavatkozását a városon belüli vitákba, de más kellemetlen eseteket is. Oporinus egyike volt azoknak, akiket a város, kiadói politikája miatt időleges elzárással is sújtott. Ő maga is folyamatosan szembesült azokkal a kérdésekkel, amelyeket a nyomdájában megjelent szerzők műveikben felvetettek, a XVI. század végeláthatatlan vallási vitáitól kezdve a filozófiai, illetve történeti kérdésekig. Az Amerbach, a Frobenius, a Perna, a Petri, a Henricpetri stb. műhelyekkel közösen a bázeli tudományos könyvkiadást olyanná tették, hogy az, a párizsi officinákkal való nemes versengésben meg tudta határozni a század tudományos arculatát. Bazel emellett a közép-európai térség könyvellátásában is alapvető szerepet játszott. Az itáliai nonkonformista gondolkodói, a lengyelországi és erdélyi unitáriusok, a francia, a spanyol és az angol vallási szabadelvűek kedvelt találkozóhelyeként a város – és nem utolsósorban Oporinus nyomdája – a kora újkori Európa egyik legfontosabb szellemi műhelyévé vált.

A hatalmas könyvtermésből Johannes Oporinus 750 könyv kiadásával vette ki részét. Házi kiadója volt Sebastian Castelliónak, rokona volt Zwinger és Amerbach, de ismerte sokak közt Postelt, Paracelsust, a lengyel Modreviust, a magyar Dudith Andrást, vagy Zsámboki Jánost is.

Carlos Gilly, aki a bázeli könyvkiadás spanyol kapcsolatairól írta egyik első könyvét (*Spanien und der Basler Buchdruck. Ein Querschnitt durch die spanische Geistesgeschichte aus der Sicht einer europäischen Buchdruckerstadt*. Basel, Stuttgart, 1985), most Johannes Oporinus magánkönyvtára történetének, illetve a kézírathagyaték elemzésének szentelte figyelmét.

Oporinus halála előtt elhatározta, hogy kényeszerűségből, hatalmas tartozásai miatt eladja teljes nyomdai felszerelését és könyvtárát. Könyvtárának katalógusa röviddel halála után megjelent (közel 4000 címet sorol fel), kézíratait pedig Oporinus unokaöccse, Theodor Zwinger, és sógora, Basilius Amerbach írta össze. Gilly a kéziratok katalógusának előszavában először a könyvtár történetét foglalta össze.

Oporinus 1563-ban határozott először úgy, hogy – anyagi ellehetetlenülése miatt – eladja a könyvtárát. Az első érdeklődő Augsburg városa volt, a közvetítő Hieronymus Wolf, de a vételárát, amelyet a nyomdász kért, túl magasnak tartották. A következő év 1567 volt, amikor harmadik felesége (Faustina Amerbach) halála után sógora szorgalmazta az adósságok csökkentését, s ezért a könyvek eladását. Oporinus először a nyomdát adta el, majd meghalt. A könyvtárát ezúttal Strasbourg városa akarta megvenni. Végül azonban – Oporinus adóssága fejében – Casiodoro de Reyna kapta meg (tévedésből néhány kézirattal együtt).

Johannes Oporinus kéziratgyűjteményében több olyan kötet is volt, amely csak egy-egy szövegkiadás előkészítése miatt volt éppen nála. Zwinger és Basilius Amerbach minden segítőkészsége ellenére sem tudták minden esetben a jogos tulajdonosnak visszajuttatni az egyes darabokat. Oporinus kézíratai ma 16 könyvtárból ismertek, de minden bizonnyal kerülnek még elő, ahogy az európai kutató könyvtárak feltárják közép-, illetve korai újkori kéziratállományukat. A kéziratok tartalma, szellemi újdonsága minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy gyakran cseréljenek gazdát. Ez a jegyzék azonban, összevetve az Oporinus-levelezés darabjaival, az egyes szövegek XVI–XVII. századi kiadásainak előszavaival lehetővé tette Gilly számára, hogy

az Oporinusnál megjelent könyvek szövegtörténetéhez közelebb kerüljön. A kézirat-katalógus egyes tételeinek azonosításával kiegészítette számos korabeli humanista tevékenységére vonatkozó ismeretünket is. Az egyes magánkönyvtárak története is fontos adatokkal gazdagodik Gilly jegyzeteiből. Csak két példát említek jellemzés képpen: Andreas Dudítius könyvtárának darabjai sorra kerülnek elő a legutóbbi összefoglalás (*Dudith András könyvtára. Részleges rekonstrukció*. Összeáll. utószó: JANKOVICS József, MONOK István. Szeged, 1993. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12/3./) óta is Rómából, Halléből. Gilly most a katalógus 118.1. tételének történetében hívja fel a figyelmet egy újabb darabra. A szóban forgó Andreas Fricius Modrevius a szentháromságról és a csecsemő-keresztiségről írott kéziratát Dudith Krakóban 1568-ban másolta meg, ma Leidenben a Vossius kéziratok között található. A kézirat történetét Gilly Krisztina svéd királynővel kezdi, kihagyva a Dietrichstein-könyvtárat, ahova Dudith özvegyétől került, s amelyet a svéd csapatok 1645-ben szállítottak Stockholmba.

A másik példa Johannes Sambucus, akinek könyvtára és kéziratgyűjteménye is ismert a kutatók előtt (*A Zsámboky-könyvtár katalógusa. Gulyás Pál olvasatában*. Bev. ÖTVÖS Péter. Bibliográfia: VARGA András. Szerk. MONOK István. Szeged, 1992. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12/2./; GERSTINGER, Hans: *Johannes Sambucus als Handschriftensammler*. In: *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*. Wien, 1926. 250–399.) Zsámboki egy Bonfini-kódex (Apollonius Dyscolus: *Syntaxis*) Oporinus könyvtárával együtt került Casiodoro de Reynához, amelyet a tulajdonos sikertelenül kért vissza. Zsámboki Nonnos Panopolitanus Dionysiaca kéziratáról készült az a másolat is, amely Oporinustól került a németalföldi költőhöz, Karel Utenhovéhoz, hogy aztán 1569-ben Plantinnél megjelenjen. Oporinus és Zsámboki kapcsolatára még más kódexek története is utal (pl. Wolfgang Lazius *Commentariorum Reipublicae Romanae libri* című műve).

Carlos Gilly legújabb munkája tehát sok feladatot ad Európa szerte azoknak a szakemberek-

nek, akik az egyes szövegek történetének kutatói, vagy bizonyos gyűjtemények története érdekli őket. Példa minden esetre arra, hogy a kora újkori hagyatéki összeírások egyes tételeinek értő azonosítása apró de sokszor fontos adalékokkal szolgálhatnak a korszakról alkotott képünk pontosításához.

MONOK ISTVÁN

**Les trois revolutions du livre. Catalogue de l'exposition de Conservatoire Nationale des arts et métiers, Paris, de 8 octobre 2002. à 5 janvier 2003.** Catalogue réuni par Alain MERCIER. Paris, 2002, Imprimerie Nationale, 511 l.

Hosszú, közel négy éves előkészületek után megnyílt az a könyvtörténeti világiállítás, amely „A könyv három forradalma” címet viseli. A munka szervezése alapvetően Alain Mercier-re hárult, de segítségével állandóan a teljes francia könyvtörténeti szakmát maga mögött tudhatta attól függetlenül, hogy ki, melyik iskolához tartozik. Az utolsó két évben pedig egy nemzetközi ügynevezett „Tudományos tanács”-ot is felkértek a koncepció bírálatára, illetve a megvalósítás segítésére. A szervezők e testület véleményét azután vagy elfogadták, vagy nem (nagyobb részt nem), a végeredmény azonban imponáló, nagyszerű kiállítás. Igazi francia kiállítás – azaz támaszkodva a franciaországi nagyon gazdag gyűjtemények anyagára, a mezopotámiai agyagtábláktól és peccételöktől kezdve, a kínai, a koreai, a japán korai írásos emlékeken, kéziratos és nyomtatott könyveken át, az egyiptomi írásfejlődést bemutatva jut el az antik görög és a római világba, hogy a keresztény könyvkultúrát részletesebben tárhassa fel. A három forradalom, az írott könyv megjelenése, a nyomtatás feltalálása, majd tömegessé válása, illetve az elektronikus médiumok, az e-book megjelenése.

Azt is mondhatnánk, hogy ez a történet már a könyvünkön jön ki, divattéma. Az intézmény, amelyik megrendezte a kiállítást alapvetően technikatörténeti múzeum. Ennek megfelelően a könyvtörténet is ebből a szempontból